

SOM FÖRKLARING till det ryska rikets utveckling i nyare tid brukar man — om man inte vill gå ända tillbaka till tataroket — bland annat anföra att Ryssland inte hade vare sig någon renässans eller någon egentlig upplysningstid. Bakgrunden till Rysslands egenart är naturligtvis brokigare än så, men dessa faktorer, i synnerhet den sista, har utan tvivel spelat en betydande roll för den vidare utvecklingen.

DEN KORTA RYSKA upplysningstiden — eller upplysningsungen — sammanföll med Katarina den Storas regim under andra hälften av sjuttonhundratalet. Katarina inledde sin tid vid makten med att utge en "Instruktion" i politiska och moraliska frågor, kompillerad bl a på Montesquieu och i god upplysningsanda. Hon var själv kulturellt intresserad, hon brevväxlade med franska upplysningsmän och försökte sig på att skriva skönlitteratur. Under början av hennes regeringstid framväxte en satirisk press i Adisons och Steeles efterföljd.

MEN SAMTIDIGT vidgade hon adelns privilegier, som Peter den Store hade beskurit, och livegenskapen både utökades och förvärrades. Vad gäller den "milda monarkens" upplysningsiver, så svalnade den betydligt efter hand, framför allt under intryck av två händelser: Pugatjovs bondeuppror och den stora franska revolutionen. — Se där varthän upplysning och kunskaper leder! Katarina var en motsägelsefull härskarinna: en upplyst despot, där det inte var despotin som var upplyst utan upplysningen despotisk.

● LIVEGENSKAPEN AVGÖRANDE

TROTS ALLT negativt som kan sägas om Katarina, var det ändå under hennes regemente som det "moderna genombrottet" ägde rum. Som så mycket annat, var också litteraturen sent utvecklad i Ryssland. Det första skådespelet i Ryssland sattes upp 1672, ett skoldrama av en luthersk präst i den tyska fristaden i Moskva. Först hundra år senare, under Katarina, kom de första riktigt spelbara ryska pjäserna, Denis Fonvizins burleska, Holberg-inspirerade komedier. Under Katarina framträdde Rysslands förste store poet, den magnifika Gavriil Derzjavin med sina praktfulla barockverser — en Händels like i effektiv fyrverkerikonst.

Det var också under de sista decennierna av sjuttonhundratalet som en författare som Karamzin försökte arbeta fram ett smidigare litteraturspråk, befriat från den bokliga och otympliga kyrkoslaviskan. De var nu det stora förarbetet gjordes som bara ett halvsekel senare skulle förvandla den unga ryska litteraturen till en angelägenhet för hela världen.

DEN AVGÖRANDE och allt överskuggande frågan för de ryska upplysningsmännen var livegenskapen, som inte bara stred

En resa som gått till historien

Bengt Jangfeldt skriver om Rysslands förste samhällskritiske författare: ALEXANDR RADISJTJEV och hans bok "En resa från Petersburg till Moskva".

Den var en traktat mot livegenskapen, men gick också till rätta med andra yttringar av den totalitära staten — censuren, byråkratin, karriärismen, rättsröten, obildningen.

Katarina den Stora blev rasande, författaren blev dömd till döden men benådades och förvisades på övligt sätt till Sibirien.

Radisjtjevs bok har nu utkommit på svenska i översättning av Lars Erik Blomqvist.

Exempel på böndernas villkor under tsartiden.

mot naturlagen utan också mot alla ekonomiska principer: livegenskapen lamslog initiativkraften, band bönderna till jorden och hindrade Rysslands ekonomiska utveckling.

En av livegenskapens främsta kritiker var frimuraren och journalisten Nikolaj Novikov, som i sina tidskrifter gick hårt åt adelns godtycke och grymhet mot de livegna. Katarina dröjde inte med motåtgärderna: utgivningsförbud och arrestering av Novikov. Större var inte toleransen hos den upplysta monarken än att all kritik mot "systemet" måste beivras.

● BEKANT MED OROSSTIFTARE

NOVIKOV var den mest produktive av alla ryska upplysningsmän, men det är inte han som för eftervärlden kommit att förkroppsliga den ryska upplysningstanken. Den äran tillkommer istället Aleksandr Radisjtjev, vars reseberättelse *En resa*

från Petersburg till Moskva nu föreligger på svenska för första gången i en utmärkt översättning av Lars Erik Blomqvist (W&W och Progress Publishers/Moskva). Boken är vackert inbunden och försäljs till det överkomliga priset av fyrtiofem kronor.

RADISJTJEV var en förmögen adelsman, som fick sin utbildning och intellektuella fostran utomlands och genom utländska böcker: han studerade juridik i Leipzig, men vid sidan av sina studier bekantade han sig också närmare med orosstiftare som Voltaire, Helvetius, Diderot och Rousseau. Det var under studierna av dessa upplysningsmän som han, med egna ord, "lärde sig tänka".

EFTER HEMKOMSTEN till Ryssland tjänstgjorde han vid senaten, rikets högsta rättsinstans, sedan som auditor vid finska divisionen och som chef för Petersburgs tullkammar. På dessa tjänster fick han tillfälle att iakttaga hur det ryska samhället och rättsväsendet (icke) fungerade.

Radisjtjev började skriva, och under åttiotalet arbetade han fram kapitlen som skulle ingå i "Re-

san". Boken blev färdig 1789, året för franska revolutionen. Radisjtjev fick tillstånd att utge berättelsen, men kunde inte finna någon förläggare. Han skaffade då en egen tryckpress och gav 1790 ut boken i 650 exemplar.

KATARINAS REAKTION blev våldsam. Boken skulle beslagas, men Radisjtjev blev förvarnad och han bränna upp 600 exemplar innan han arresterades. Författaren dömdes till döden, men benådades och förvisades på övligt vis till Sibirien.

Efter kejsarinnans död 1796 tillät Paul I, som i allt gjorde tvärt emot sin hulda moder, Radisjtjev att återvända till sitt gods. 1801 "rehabiliterades" han helt av Aleksandr I, men året därpå tog han sitt liv. Sådant var det pris som Rysslands förste samhällskritiske författare fick betala, denne man som enligt Katarina var "värre än Pugatjov" och till och med "värre än George Washington".

● SKÄLVER AV RASERI

Vad var det då som fick kejsarinnan att ingripa så beslutsamt mot "Resan"?

Svaret är enkelt: Radisjtjevs bok är en traktat riktad mot livegenskapen. Kritiken av slaveriet är dock inte det enda temat; Radisjtjev går till rätta med så gott som alla yttringar av den totalitära ryska staten — censuren, byråkratin, karriärismen, rättsröten, obildningen.

VARJE SKJUTSSTATION mellan de två huvudstäderna bildar ett kapitel i "Resan", och varje kapitel tar upp någon aspekt av rötan i det ryska riket. Vad Radisjtjev berättar om är inte särskilt uppbyggligt: bönder som slavar sex dagar i veckan för sin herre och på vilodagen för sig själva, bondkvinnor och pigor som våldas av godsens herrar och ungtuppar, livegna som auktioneras bort, unga män som inkallas på tjugofem år (något som flera livegna uppfattar som rena räddningen mot bakgrund av det hundliv de lever!), olyckliga äktenskap mellan livegna framtvungade av godsägarna, horeri, könssjukdomar som sprider död omkring sig från släktled till släktled, människor som döms trots att de är oskyldiga, med mera, med mera.

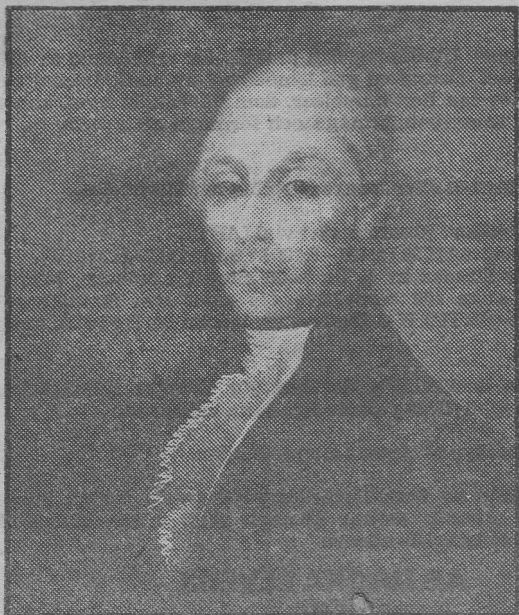
FÖRFATTAREN "skälver av hela mänsklighetens raseri" och "Sliter sitt hår i vrede" över det han upplever eller hör av sina medresenärer. "Resan" är skriven i tidens sentimentala stil, efter Laurence Sternes (Sentimental Journey) goda föredöme. Radisjtjev var nu ingen stor författare, men hans sociala patos och uppriktiga indignation bryter igenom den konventionella sentimentala retoriken och gör boken till en i ordets bästa bemärkelse rörande upplysningsappell och en läsning som griper en också i dag.

● "OBILDADE POLISBETJÄNTER"

RADISJTJEVS EGET ÖDE är en god illustration till den ryska upplysningens begränsning, och kanske är det just resonemanget om censuren som förblivit det mest aktuella i "Resan"; än i dag finns det ju, som Lars Erik Blomqvist påpekar i sitt förord, åtskilliga länder där "de obildade

egenskapen, som inte bara stred tjeven, vars reseberättelse En resa kapitlen som skulle ingå i "Re-

Alexandr Radisjtjev, till vänster, alls inte älskad av Katarina den Stora, till höger.

skilliga länder där "de obildade polisbetjänarna är litteraturens förmyndare". Må därför följande citat ur kapitlet om tryckfriheten och censuren avsluta denna artikel:

"...Ju mer principfast en stat är, ju bättre organiserad, upplyst och ju starkare i sig själv, desto mindre kan den bringas att vackla och skakas av vindpusten från vems åsikt det vara må, från varje löje av en uppbragt författare; desto mer kommer den att gynna friheten att tänka och friheten att skriva, och därav kommer i långa loppet naturligtvis friheten att dra fördel.

Tyranner är misstänksamma, hemliga illgärningsmän däremot ängsliga. En öppen människa som gör vad sant är och är fast i sina principer låter vad som helst sägas om henne. Hon vandrar redan i fullt dagsljus och låter sina fienders förtal bli henne till gagn. Allt tankemonopol är skadligt...

Statens styresman skall visa oväld, så att han kan omfatta allas åsikter och tillåta dem i sitt rike, sprida dem och inrikta dem mot det allmänna bästa: just härav kommer det sig att verkligt stora härskare är så sällsynta."

Bengt Jangfeldt